

GEREKLİ ANCAK YETERSİZ BİR DENETİM TÜRÜ OLARAK KANUNLARIN ANAYASAYA UYGUNLUĞUNUN SİYASAL DENETİMİ*

Political Review of the Constitutionality of Laws as a Necessary but Insufficient Type of Review

Cengiz ARIKAN*

ÖZ

Anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığının bir gereği olarak bir hukuk düzenindeki normlar anayasaya uygun olmalıdır. Anayasanın üstünlük ve bağlayıcılığın etkinliği ise bu hususun hukuki mekanizmalarla denetlenmesinden geçmektedir. Bu hukuki mekanizmalar diğer bir deyimle anayasaya uygunluk denetim türleri, zaman bakımından denetime tabi normun yürürlüğe girmesinden önce (a priori) ya da sonra (a posteriori) gerçekleştirilmesine göre ayrıma tabi tutulabileceği gibi, denetimi yapan organ ya da organlar bakımından da “siyasal denetim” ve “yargısal denetim” olarak ayrıma tabi tutulabilir. Yargısal denetimde anayasaya uygunluğun sağlanması konusunda yargı organları yetkili iken siyasal denetimde siyasal organlar yetkilidir. Bu iki denetim türü, yöntem ve etkinlik bakımından birbirinden oldukça farklı olsa da amaçları ortaktır. Her iki denetim türünün de amacı hukuk düzenindeki normların, özelde kanunların, anayasaya uygunluğunun sağlanmasıdır. Bu çalışmada siyasal organlar tarafından gerçekleştirilen anayasaya uygunluk denetimine ilişkin açıklamalar yapılacaktır. Bu çerçevede siyasal denetimin tanımı, tarihçesi, siyasal denetim araçları ve etkinliği değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kanun, Anayasaya Uygunluk, Siyasal Denetim, Anayasallık Denetimi.

ABSTRACT

As a requirement of the supremacy and binding nature of the constitution, the norms in a legal order must be in accordance with the constitution. Ensuring the supremacy and binding nature of the Constitution depends on the reviewing of these norms through legal mechanisms. These legal mechanisms, in other words, types of constitutional review, can be classified based on whether the review is conducted before (a priori) or after (a posteriori) the entry into force of the norms. Additionally, they can be distinguished as 'political review' or “judicial review” depending on the body or bodies conducting the review. In judicial review, the judiciary holds the authority to ensure compliance with the constitution, while in political review, the authority rests with

• **Gönderi:** 22.10.2025 - **Kabul:** 14.11.2025 | **Received:** 22.10.2025 - **Accepted:** 14.11.2025.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı, Kırıkkale, Türkiye
✉ carikan@kku.edu.tr • ORCID 0000-0003-2785-3575.

Atıf Şekli / Cite As: ARIKAN, Cengiz (2025). Gerekli Ancak Yetersiz Bir Denetim Türü Olarak Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal Denetimi. ÇÜHAD, (8), 300-320.

İntihal / Plagiarism: Bu makale bir intihal engelleme yazılımı aracılığıyla denetlenmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been checked via a plagiarism prevention software and reviewed by at least two referees.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

political bodies. Although these two types of reviews are quite different from each other in terms of method and effectiveness, their objectives are common. The aim of both types of review is to ensure the conformity of the norms in the legal order, and in particular the laws, with the constitution. This study will provide an analysis of constitutional review conducted by political bodies, and within this framework, the definition, history, instruments, and effectiveness of political review will be evaluated.

Keywords: Law, Constitutionality, Political Review, Constitutional Review.

GİRİŞ

Anayasaya uygunluğun denetlenmesi, anayasal devlet olmanın bir gereğidir. Zira devlet iktidarını sınırlandıran ve hakların korunmasını amaçlayan anayasal devlette, fiiliyatta, anayasanın üstünlüğü prensibinin hayata geçmesi ancak etkin denetim mekanizmalarının varlığıyla mümkündür. Bir başka deyişle; anayasanın üstünlüğünün, anayasa metninde kabul edilmiş olması tek başına yeterli değildir. Anayasaya aykırılığın müeyyideye tabi kılınması da gerekmektedir. Bu müeyyideden anlaşılması gereken, anayasaya aykırılık oluşturan normların, yürürlüğe girmesinin önlenmesi ya da yürürlükte olan anayasaya aykırı normların hukuk sisteminden ayıklanmasıdır.

Anayasaya uygunluğun denetlenmesinde başvurulacak mekanizma, doğrudan doğruya denetimin niteliğini etkilemektedir. Siyasal denetimde, denetimi gerçekleştirme görevi, siyasal organlara aittir. Yargısal denetimde ise bağımsız ve tarafsız yargı organları denetim mekanizmasını oluşturmaktadır.

Anayasanın üstünlüğünün gerçekleşmesine yönelik denetim mekanizmalarından en eskisi ve köklü bir geçmişe sahip olanı siyasal denetim mekanizmasıdır. Henüz anayasa yargısı sisteminin tam anlamıyla oluşmadığı dönemlerde, siyasal denetim aracılığıyla normların anayasaya uygunluğu sağlanmak istenmiştir.

Anayasaya uygunluk denetiminin konusunu oluşturan normlar, siyasi iradenin ürünü olduğundan, bu normların denetlenmesinde de siyasi organların yetkili olması gerektiği düşüncesi, siyasal denetimin ortaya çıkma sebebidir.

Bu çalışmada, siyasal denetime ilişkin genel açıklamalara yer verildikten sonra siyasal denetimin uygulandığı ülke örneklerine de değinilerek tarihsel arka planı ortaya konacak, ardından siyasal denetimin hangi araçlarla gerçekleştirildiği incelenecektir. Son olarak ise denetim yönteminin etkinliği değerlendirilecektir.

I. GENEL OLARAK

Hukuk devleti ilkesi, devlet organlarının tüm işlem ve eylemlerinde hukuka bağlı olmasını gerektirmektedir¹. Bu ilkenin bir sonucu olarak, bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunması için

¹ GÖZLER, 2018, s. 208 vd.

devletin hukukla sınırlandırılması şarttır². Hukuk düzeni, yetkili organlar tarafından ortaya konan, genel, soyut, objektif, öngörülebilir, istikrarlı hukuk kurallarından oluşan ve bu kurallara devletin bağlı olduğu, bir düzeni ifade etmektedir. İşte bu noktada, hukuk düzenini oluşturan kurallar arasındaki ilişki ön plana çıkmaktadır.

Çağdaş hukuk sistemlerinde, hukuk kuralları arasında hiyerarşik bir düzenin var olduğu kabul edilmektedir. Bu kabulün temeli, Hans Kelsen tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konan, *saf hukuk teorisi*³ ile açıklanabilir. Kelsen saf hukuk teorisi çalışmasında, normların geçerliliği konusunu ele almıştır. Kelsen'e göre; devletlerin hukuk düzenleri, aralarında hiyerarşik bir ilişki olan normlardan oluşmaktadır. Kelsen, her normun geçerliliğinin bir üst norma dayandığını kabul etmektedir⁴.

Kelsen'in bu düşüncesi en üstte yer alan anayasanın uyması gereken normun ne olduğu sorusunu beraberinde getirmiştir. Bu soruya yanıt olarak Kelsen; anayasaların "*temel norm*"⁵a uygun olması gerektiğini belirtmiştir. Bu cevabın, Kelsen'in teorisinin zayıf yönü olduğu ifade edilmektedir⁶.

Hukuk düzenini oluşturan normların, dağınık halde olmayıp bir hiyerarşi içerisinde olduğunun kabulü ve hiyerarşide anayasanın en üst norm olması, "anayasanın üstünlüğü" kavramını karşımıza çıkarmaktadır. Anayasanın üstünlüğü prensibi, anayasalar tarafından pozitif hukuki temele oturtulmuş bir kavramdır. Nitekim Anayasamızın, "*Anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü*" başlığını taşıyan 11'inci maddesinde yer alan düzenlemeye göre; "*Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz.*"

Anayasanın üstünlüğünü prensibinin bizzat anayasalarca düzenlenmiş olması tek başına yeterli değildir. Anayasanın üstünlüğünün yaşama geçirilmesi, anayasaya uygunluğun denetlenmesine yönelik denetim mekanizmalarıyla gerçekleşebilir. Bu denetim için iki mekanizmanın geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan ilki siyasal denetim, ikincisi ise yargısal denetimdir.

Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi, anayasaya uygunluğun sağlanması amacıyla gerçekleştirilen, her tür yargı işlemini içeren bir denetimdir⁷. Yargısal denetimde, anayasanın üstünlüğü, anayasa yargısı yoluyla yaşama geçirilmektedir⁸. Yargısal denetim, siyasal denetime nazaran daha güç kabul gören ve şüpheyi yaklaşılan bir denetim olarak karşımıza çıkmaktadır. Yargısal denetimin gerekliliğini savunanlar, anayasanın siyasi nitelikte değil hukuki nitelikte bir belge olduğu düşüncesinden hareket etmektedirler⁹. Bununla birlikte denetim fonksiyonunu yerine getiren bir organın

² DÖNER, 2023, s. 152.

³ Bkz. KELSEN, 2016, s. 2; ALTUNSU, 2021, s. 29-30.

⁴ GÜRİZ, 2019, s. 312; ALTUNSU, 2023, s. 41-42.

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. RAZ, 2013, s. 1169-1193.

⁶ BARIN, 2020, s. 156-157.

⁷ TUNÇ, 1997, s. 18.

⁸ KABOĞLU, 2018, s. 323.

⁹ DEĞERLİ, 2020, s. 27.

tarafsız ve bağımsız niteliğe sahip olması gerekliliği de yargısal denetimin önemini ortaya koymaktadır¹⁰. Ülkemizde, anayasaya uygunluğun yargısal denetimi ancak 1961 Anayasası ile Anayasa Mahkemesinin kurulması ile hayata geçmiştir¹¹.

Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetim konusu hacim olarak çalışmamızın alanını aştığı için yargısal denetim konusuna detaylı olarak değinmeyeceğiz. Siyasal denetimin mahiyeti, siyasal denetim araçları ve bunların etkililiği çalışmamızın ana eksenini oluşturacaktır.

II. SİYASAL DENETİMİN TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Anayasaya uygunluğun denetlenmesi amacıyla oluşturulan denetim mekanizmalarının ortak amacı, hukuk düzenindeki normların anayasaya uygunluğunu sağlamaktır. Bu bağlamda, siyasal denetimin amacı da bir normun, özelde bir kanunun, anayasa hükümleriyle çelişip çelişmediğini inceleyerek anayasaya aykırı normların, özelde kanunların¹², yürürlüğe girmesine engel olmaktır.

Kanunların anayasaya uygunluğunun siyasal denetimi, kanunun hazırlandığı sırada ya da hazırlanmasından sonra yürürlüğe konma aşamasında, siyasal organlar tarafından anayasaya uygunluğun denetlenmesi faaliyeti olarak tanımlanabilir.

Anayasaya uygunluk denetimi, zaman bakımından, ilgili normun yürürlüğe girmesinden önce yapılan “a priori (ön denetim)” ya da yürürlüğe girmesinden sonra yapılan “a posteriori (sonradan denetim)” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Siyasal denetim, bir normun yürürlüğe girmesinden önce siyasal organlar tarafından gerçekleştirilen bir denetim olduğundan zaman bakımından a priori denetim kapsamında değerlendirilebilir¹³. Siyasal denetimin, normun yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkabilecek hukuka aykırılıkların engellenmesi bakımından faydalı bir denetim türü olduğu ifade edilebilir.

Siyasal denetim yapma yetkisi genellikle, devlet başkanına, çift meclisli parlamentolarda ikinci meclise, meclis bünyesindeki bir komisyona veya başkaca siyasal organlara verilmektedir¹⁴.

Kanunların, siyasi tercihlerin ürünü olması ve siyasi sonuçlar doğurması bakımından, bunların denetlenmesinde siyasal organların yetkilendirilmesi fikrinin ortaya çıktığı kabul edilmektedir¹⁵. Siyasal organların yetkilendirilmesinde etkili olan bir diğer neden ise halkı temsil etmekle görevli parlamento

¹⁰ ANAYURT, 2023, s. 772.

¹¹ Ülkemizde kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi konusundaki arayışlar ilk anayasamız olan 1876 anayasası dönemine kadar geriye gitmektedir. Bu konuda bkz. ONAR, 2006, s. 1-40; GÜLENER, UZUN, 2023, s. 20 vd.

¹² Ülkemizde 1971 Anayasa değişikliği ile hukuk düzenimize giren ve 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliğine kadar varlığını sürdüren Kanun Hükmünde Kararnamelerin TBMM tarafından görüşülmesi neticesinde verilecek ret kararları ve yine Kanun Hükmünde Kararnamelerin Cumhurbaşkanınca imzalanmaması durumu anayasaya aykırılık gerekçesine dayanması durumunda siyasal denetime örneklik oluşturabilir.

¹³ Doktrinde a priori denetim “önleyici denetim” a posteriori denetimi ise “düzeltici denetim” olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. GÖREN, 1996, s. 328; ANAYURT, 2023, s. 800 vd.

¹⁴ DÖNER, s. 549.

¹⁵ TEZİÇ, 2016, s. 211-212.

tarafından çıkarılan kanunların denetlenmesinde, yargı organının yetkili olamayacağı yönündeki düşüncedir¹⁶.

Siyasal denetimin köklü bir geçmişinin olduğu ülke olarak Fransa örneği karşımıza çıkmaktadır¹⁷. Fransa’da, 1795 Anayasasının hazırlanması sırasında, Sieyes’in, anayasaya uygunluk denetimi yapmakla görevli siyasi bir organ olan “anayasa jürisi” oluşturulması teklifi konvansiyon meclisinde reddedilmiştir. Ancak 1799 Anayasası döneminde bu teklife uygun olarak anayasaya uygunluk denetimi yapma görevi “Koruyucu Senato”ya verilmiştir¹⁸.

Senato 80 üyeden oluşmaktaydı ve üyeler 40 yaşındaki kişiler arasından hayat boyu görevde kalmak üzere seçilmiştir. Napolyon Bonapart’ın idaresinde hareket eden Koruyucu Senato, zaman içerisinde kuruluş amacına aykırı bir mercie dönüşmüştür¹⁹. Başka bir ifadeyle; Koruyucu Senato, Bonapart’ın himayesinde, onun direktiflerine uyan bir yapıya bürünmüştür²⁰.

1852 Fransız Anayasasında, Koruyucu Senato, bu kez tüm kanunlar için henüz kanun yayımlanmadan önce anayasaya uygunluk denetimi yapmakla görevlendirilmiştir. Böylelikle, kanunların anayasaya uygunluğu hakkında karar verecek bir ön denetim mekanizması oluşturulmuştur²¹. Uygulamada bu Senato’nun da bağımsız olarak hareket etmediği, iktidar yanlısı bir yaklaşım benimsediği görülmüştür.

1946 Fransız Anayasasında, Milli Meclis²² tarafından onaylanan kanunların anayasa değişikliği gerektirip gerektirmediğini inceleme yetkisine sahip “Anayasa Komitesi” isimli siyasi nitelikte bir kurul oluşturulmuştur. (m. 91/3). 1946 Anayasasının 92’ncimaddesinde, kanunun ilan müddeti içerisinde, Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet meclisinin ortak bir taleple Anayasa Komitesine başvurabileceği kabul edilmiştir. Bu hükme göre, Komite kanunu inceleyerek iki meclis arasında uzlaşma sağlamaya çalışır, uzlaşma sağlanamazsa karar Komite tarafından verilir. Anayasa Komitesinin sahip olduğu yetki, kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi değil, Anayasayı kanunlara uygun hale getirmeyi sağlayan anayasa değişikliği yetkisi olarak nitelendirilmektedir. 1946 Anayasasında, anayasanın kanunlardan üstün olması hususu göz ardı edilerek Milli Meclisin iradesine anayasa üstü bir değer atfedilmiştir. Uygulamada Anayasa Komitesi’ne 1948’de sadece bir kez başvuru yapılmıştır. Meclisler arasında uzlaşma sağlandığı için Komitenin herhangi bir karar vermesine gerek kalmamıştır²³.

¹⁶ ÇAVUŞOĞLU, 1994, s. 20.

¹⁷ Kanunların anayasaya uygulğunun denetlenmesi konusunda siyasi bir organın yetkili kılınmasının en eski örnekleri arasında, Eski Isparta’nın “Efor Meclisi” ve Eski Roma Senatosu’nun yer aldığı kabul edilmektedir. Bkz. TUNÇ, s. 75.

¹⁸ TEZİÇ, s. 212; TUNÇ, s. 76; ANAYURT, s. 766.

¹⁹ FEYZİOĞLU, 1951, s. 20-23.

²⁰ TEZİÇ, s. 212.

²¹ TEZİÇ, s. 212.

²² 1946 Fransız Anayasası döneminde parlamento, milli meclis ve Cumhuriyet meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktaydı. Bu husus Anayasa m. 5’te şu şekilde düzenlenmiştir; “*Parlamento milli meclis ile Cumhuriyet meclisinden kurulmuştur.*”

²³ TEZİÇ, s. 213-214.

1958 Fransız Anayasası'nda ise "Anayasa Konseyi" isimli bir kurul oluşturulmuştur. Konsey siyasi nitelikte bir organdır. Anayasa 61'inci maddesine göre; organik yasalar ilan edilmeden, Anayasanın 11'inci maddesinde sayılan yasa teklifleri referanduma sunulmadan, Meclis içtüzükleri uygulamaya konmadan önce, Konsey tarafından anayasaya uygunluk yönünden incelenir. Konsey tarafından yapılan inceleme sonucunda anayasaya aykırı olduğu tespit edilen yasalar yayımlanmaz ve uygulamaya konmaz²⁴ (m. 62/1).

Siyasi nitelikteki Anayasa Konseyi, verdiği kararlarla, zaman içerisinde yargısal merci olma yönünde bir eğilim göstermiştir²⁵. Konsey'in, 16.07.1971 ve 28.10.1973 tarihli kararlarla, Anayasanın "Başlangıç" kısmını ölçü norm olarak kabul ederek²⁶ ülkede anayasa yargıcı niteliğine büründüğü ifade edilmiştir²⁷. Nihayet 2008 yılında Fransız Anayasası'nda yapılan değişikliklerle somut norm denetiminin düzenlenmesiyle Konsey'in tam anlamıyla anayasa mahkemesi konumuna geçirildiği kabul edilmektedir²⁸.

Görüldüğü üzere Fransa'da anayasaya uygunluk denetiminde uzunca bir süre yargısal mercilerin yetkilendirilmesi yoluna gidilmediği görülmektedir. Bunun yerine siyasal organların anayasaya uygunluk denetimi yapması usulü benimsenmiştir. Benimsenen bu yaklaşımın temeli Fransa'da kanunun taşıdığı anlam ve önem çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda, Fransa'da kuvvetler ayrılığı ilkesinin gereği olarak uzun bir süre, kanunların yargı organları tarafından denetlenmesi usulü benimsenmemiştir. Bu düşünceye göre, yasama ve yargı kuvvetleri arasında ayrımın sağlanması için kanunların yargı denetimine tabi olmaması gerekmektedir. Diğer yandan kanunların genel iradenin yansıması olduğu, yasama organı dışındaki herhangi bir devlet organının genel iradeyi ortadan kaldıracak kararlar vermesi engellenmek istenmiştir²⁹.

İsveç'te anayasaya uygunluğun yargısal denetimi yanında "Yasama Konseyi"³⁰nce bir ön denetim mahiyetinde kendine özgü bir denetim mekanizması da söz konusudur. İsveç Yüksek Mahkemesi ve Yüksek İdare Mahkemesi üyelerinden oluşan "Yasama Konseyi", hükümet ya da parlamentonun ilgili komisyonunun talebi üzerine anayasada belirtilen bazı alanlara ilişkin olarak görüş bildirmektedir. Konseye başvuru zorunluluğu bulunmadığı gibi Konseyin temel yasalar ve özellikle hukuk devleti açısından yapmış olduğu değerlendirme neticesindeki görüşü bağlayıcı nitelikte değildir. Konsey kararlarının bağlayıcı olmamasına rağmen, Yasama Konseyi üyelerinin ve kararlarının sahip

²⁴ ALİEFENDİOĞLU, 1996, s. 39; TUNÇ, s. 76; ANAYURT, s. 766.

²⁵ TEZİÇ, s. 215.

²⁶ ALİEFENDİOĞLU, s. 40.

²⁷ TEZİÇ, s. 215.

²⁸ ANAYURT, s. 767.

²⁹ ÖZTÜRK, s. 1190-1191.

³⁰ Yasama Konseyi, The Instrument of Government, Bölüm 8, madde 20-22 de düzenlenmektedir. İngilizce metin için Bkz. <https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-sa-fungerar-riksdagen/demokrati/the-instrument-of-government-2023-eng.pdf> (E.T. 16.10.2024).

olduğu yüksek saygınlık ve görüşlerine verilen önem, bu mekanizmanın kendine özgü bir siyasal denetim olarak kabul edilmesine imkân vermektedir³¹.

Türkiye’de, 1961 Anayasası ile AYM’nin oluşturulmasına kadar geçen sürede, anayasaya uygunluğun siyasal denetimine yer verildiği gözlenmektedir. 1876 Kanun-i Esasinin 64’üncü maddesinde³² yer alan düzenlemeyle, kanun layihalarının Anayasaya uygunluğunun denetlenmesi konusunda yasama organına yetki verilmiştir. Bu hükümden hareketle, 1876 Kanun-i Esasi’nin siyasal denetim mekanizmasına yer verdiği ifade edilebilir. Buna karşın, anayasaya uygunluğun yargısal denetimine ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

Bununla birlikte, 1876 Anayasası 115’inci maddesinde yer alan; “*Kanunu Esasinin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil veya icradan iskat edilemez.*” hükmünden hareketle mahkemelerin, bakmakta oldukları davada uygulayacakları kanunun, anayasaya uygunluğunu inceleyebilecekleri ancak uygulamada böyle bir tutum sergilenmediği de ifade edilmelidir³³.

1921 Anayasası’nda kanunların anayasaya uygunluğu konusunda herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. 1924 Anayasası 103’üncü maddesinde “*...Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz.*” hükmüne yer verilmiştir. 1924 Anayasası döneminde, mahkemelere anayasaya uyguluk denetimi yapma yetkisi veren herhangi bir hüküm olmasa da fiili olarak mahkemelerin böyle bir denetim yapıp yapamayacağı doktrinde tartışılmıştır³⁴. Bazı hukukçular, Marbury v. Madison davasında³⁵ olduğu gibi hâkimin anayasaya uygunluk denetimi yapabileceğini savunurken diğer bazı hukukçular, 1924 Anayasası 52’nci maddesinde yer alan “*Nizamnamelerin kavanine mugayereti iddia olundukta bunun mercii halli Türkiye Büyük Millet Meclisidir.*” hükmünden hareketle nizamnamelerin anayasaya uygulugunu denetleme yetkisine sahip olmayan mahkemelerin kanunları da denetleyemeyeceğini savunmuştur³⁶.

1961 Anayasası ile anayasanın üstünlüğü prensibini gerçekleştirmeye yönelik etkin bir mekanizma olarak yargısal denetim merci olan Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Dolayısıyla bu tarih itibarıyla anayasaya uygunluğun siyasal denetimi yasalaşma süreci içerisinde yetkili aktörler tarafından, etkinliği düşük seviyede olsa da yerine getirilir halde varlığını sürdürmektedir.

³¹ GÖNENÇ, 2015, s. 83-84.

³² Bu maddeye göre; “*Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve zatı padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve devletin tamamiyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyyeye hâlel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesiyle ya kat’iyyenred veyahut tadil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyhaları tasdik ile makamı sadarete arzeyler ve heyete takdim olunan arzuhalleri bittetkik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber makamı sadarete takdim eder.*”

³³ ONAR, 2006, s. 8.

³⁴ Bkz. ARMAĞAN, 1967, s. 16 vd.; FEYZİOĞLU, s. 265 vd.; GÜLENER, UZUN, s. 28 vd.

³⁵ Bu davada, hâkimin somut olaya uygulanacak normu belirleme yetkisine sahip olduğu, anayasaya aykırı normun varlığı halinde bu norm yerine doğrudan doğruya anayasa hükmünün uygulanması gerektiği kabul edilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. USLU, 2023 s. 140 vd.

³⁶ ÖZBUDUN, 2018, s. 367.

III. SİYASAL DENETİM ARAÇLARI

Anayasaya uygunluğun siyasal denetimi, yasaların tasarı veya teklif olarak yasama meclislerine sunulmasından yürürlüğe girmesine kadar geçen, yasalaşma süreci olarak isimlendirebileceğimiz aşamada gerçekleştirilir. Siyasal denetim yapılırken kullanılan araçlar; yasalaşma süreci içerisinde, Meclis başkanınca, yasama organı bünyesinde oluşturulan komisyonlarca, yasama organı genel kurulunca, çift meclisli yasama organında ikinci meclisçe, devlet başkanının veto yetkisi dolayısıyla ve kanunların referanduma sunulması çerçevesinde yapılan denetim olarak sıralanabilir³⁷.

Aşağıda her bir siyasal denetim aracına ilişkin açıklamalara yer verilecektir. Bu çerçevede siyasal denetimin gerçekleştirme yöntemi, Türk hukuku ve yabancı hukuk uygulamalarından örneklerle somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

A. MECLİS BAŞKANI

Anayasaya uygunluğun siyasal organlarca denetlenmesi, yasalaşma süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Bu sürecin ilk aşaması bir öneri mahiyetindedir ve öneri sahip ya da sahiplerine göre teklif ya da tasarı gibi teknik isimler alabilir. Bu öneriler, meclis başkanına sunulurlar ve Başkanın havale işlemiyle süreç başlamaktadır. Bu aşamada Meclis Başkanlarının sunulan öneriler üzerinde denetim yetkileri söz konusu olabilir. Denetim, öneriler üzerinde teknik eksikliklerin kontrol edilmesi³⁸ biçiminde olabileceği gibi nadir de olsa, konumuzla doğrudan alakalı olarak, Anayasaya uygunluk açısından da söz konusu olabilir. Meclis başkanının kanun önerileri üzerinde anayasaya aykırılık noktasında inceleme ve ilgili öneriyi reddetme yetkisinin açık bir biçimde düzenlendiği örnek olarak İsveç uygulaması dikkat çekmektedir. İsveç Parlamento Kanununa (The Riksdag Act) göre³⁹, Meclis başkanı, parlamentoya sunulan bir teklifte yer alan hükümlerin temel yasalara aykırı olduğu kanısına varırsa, bu konudaki gerekçelerini belirterek konuyu genel kurul gündemine sunmayı reddedebilmektedir. Parlamento çoğunluğunun aksi yöndeki ısrarı söz konusu olursa sorun Anayasa Komitesine havale edilerek buradan çıkacak yanıtla göre hareket edilmektedir⁴⁰.

Türkiye’de Meclis Başkanının kanun teklifleri üzerinde Anayasaya aykırılık yönünde İsveç uygulamasında olduğu gibi bir denetim yetkisi düzenlenmiş değildir. Bununla birlikte doktrinde Meclis Başkanının açıkça Anayasaya aykırılık oluşturduğu görülebilecek kanun tekliflerini reddedebilme imkânına sahip olması gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır⁴¹. ONAR’a göre, Anayasanın 4’üncü maddesiyle değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek konularda verilmiş bir anayasa değişikliği teklifini

³⁷ ONAR, s. 19, GÖNENÇ, s. 84-85.

³⁸ Bu konuda bkz. İBA, 2001, s. 208 vd.

³⁹ The Riksdag Act 11’inci Bölüm 7’nci madde. https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-sa-fungerar-riksdagen/demokrati/the-riksdag-act-2023_new.pdf (E.T. 14.10.2024)

⁴⁰ GÖNENÇ, s. 84.

⁴¹ ONAR, 1993, s. 27-28.

Başkanın işleme koymayarak sahiplerine iade etmesi gerekir. ONAR, içtüzükte bu yönde bir kurala yer verilmesi gerekliliğini de ifade etmektedir⁴².

Meclis başkanının Anayasanın 4'üncü maddesi kapsamında anayasa değişikliği teklifleri üzerinde makul ve gerekli görülebilecek böyle bir yetkisinin kanun teklifleri açısından da geçerli olabileceği kabul edilebilir. Bununla birlikte yasalaşma sürecini baştan engelleyecek böyle bir yetkinin Meclis başkanına bırakılması da eleştiri konusu olmaktan kurtulamayacaktır. İchtüzükte yapılacak açık bir düzenleme ile Anayasaya açık aykırılığın⁴³ görülebildiği tekliflerin sahiplerine iadesi yetkisinin Meclis başkanına tanınması ancak teklif sahiplerinin Başkanın iade kararını Anayasa Komisyonuna taşıma imkânının ve komisyondan çıkacak karara göre tavır alınmasının sağlanması, bir öneri olarak düşünülebilir.

B. YASAMA ORGANINDA OLUŞTURULAN KOMİSYONLAR ELİYLE YAPILAN DENETİM

Yasama organı, kanun yapım süreçlerinin yürütülmesi, hükümetin denetlenmesi, bütçe görüşmelerinin yürütülmesi vb. birçok görev ve yetkiye sahiptir. Bu görev ve yetkiler içerisinde yer alan kanun yapım süreçlerinin, yasama meclislerinin büyüklüğü dikkate alındığında, her zaman üyelerin toplu katılımıyla yürütülmesi, mümkün değildir. Bu nedenle, etkin ve verimli bir yasama süreci yürütülebilmesi için “komisyonlar” oluşturulmaktadır⁴⁴.

Bu komisyonlar, “sürekli” ve “süreli” olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır. Anayasa komisyonu, adalet komisyonu, iç işleri komisyonu, çevre komisyonu, bütçe komisyonu gibi komisyonlar daimi faaliyette bulunduklarından, sürekli komisyonlar kapsamında yer almaktadır. Buna karşın belli konularda geçici olarak görevlendirilen ve görevlendirildiği konuda bir rapor hazırladıktan sonra görevi sona eren komisyonlar süreli komisyonlardır⁴⁵.

Yasama süreci, kanun önerilerinin yapılması, önerinin incelenmesi ve onaya sunulması aşamalarından oluşmaktadır⁴⁶. Kanun önerilerinin incelenmesi, yasama organı bünyesinden oluşturulan komisyonlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bazı ülkelerde oluşturulan anayasa komisyonu, kanun önerilerini inceleyerek anayasaya aykırı hususları tespit etmek ve bunların düzeltilmesi ya da değiştirilmesini sağlayarak Genel Kurul çalışmalarını kolaylaştırmak için faaliyette bulunmaktadır.

TBMM İchtüzüğü'nün “Anayasa'ya uygunluğun incelenmesi” kenar başlıklı 38' inci maddesine göre,

⁴² ONAR, 1993, s. 27- 28.

⁴³ Örneğin, Kadınlara belirli bir kamusal statünün ya da iş hayatının belirli bir bölümünün kapatılmasına yönelik bir kanun teklifi, Anayasanın eşitlik ilkesine açıkça aykırılık oluşturacaktır.

⁴⁴ GÖL, 2013, s. 94.

⁴⁵ GÖL, s. 94.

⁴⁶ KARAMUSTAFAOĞLU, 1965, s. 9.

“Komisyonlar, kendilerine havale edilen tekliflerin ilk önce Anayasa'nın metin ve ruhuna aykırı olup olmadığını tetkik etmekle yükümlüdürler.

Bir komisyon, bir teklifin Anayasa'ya aykırı olduğunu gördüğü takdirde gerekçesini belirterek maddelerin müzakeresine geçmeden reddeder.”

Yasama organında oluşturulan komisyon çalışmaları sırasında kanun tekliflerinin anayasaya aykırılıklarının görülmesi ve anayasaya aykırı olduğu görülen maddelerin görüşülmeksizin reddedilmesi siyasi denetimin önemli bir aracını oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, siyasal gerçekler bu aracın etkin uygulamasının önüne geçmektedir. Nitekim siyasi partilerden oluşan yasama meclislerinde üyeler, parti iradesine uygun olarak hareket etmektedir⁴⁷. “Parti disiplini”, parti yönetiminin vermiş olduğu kararlara, parti üyeleri tarafından tutarlı ve kararlı bir biçimde uyulmasını gerektirmektedir⁴⁸.

Parlamente sistemi ve yarı başkanlık sisteminde bakanlar kurulunun kanun tasarısı hazırlama yetkisi vardır. Bakanlar kurulu tarafından hazırlanan tasarı parlamentoda görüşülmektedir⁴⁹. Özellikle parlamente hükümet sistemlerinde ve yarı başkanlık sistemlerinde bakanlar kurulu ile parlamento çoğunluğu arasında özdeşlik söz konusu olabilmektedir. Bu özdeşlik, bakanlar kurulu tarafından hazırlanan kanun tasarılarının parlamentoda kolay bir şekilde kabul edilmesine yol açmaktadır⁵⁰.

Başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde ise yasama ve yürütme arasındaki sert ayrılık⁵¹ gereği, parlamento ve yürütme arasındaki ilişkiler, parlamente sistem ile yarı başkanlık sistemindeki kadar yakın olmayacaktır. Dolayısıyla parlamento bünyesinde oluşturulan komisyonların, parti disiplininin bağımsız olarak hareket etmeleri mümkündür⁵².

Siyasal denetim araçlarından biri olarak meclis komisyonları eliyle anayasaya uygunluk denetimi sürecinin etkinliğinin, yasama - yürütme ilişkilerine göre şekillendiği ifade edilebilir.

C. MECLİS GENEL KURULLARINDA YAPILAN DENETİM

Meclis genel kurulları, yasama organının nihai iradesinin ortaya çıktığı karar organlarıdır. Komisyonlar eliyle olgunlaştırılan kanun teklif ve tasarıları, genel kurulda karara bağlanır. Genel kurul görüşmeleri sırasında görüşülen metin içerisinde yer alan ve anayasaya aykırılığı görülen maddeler metinden çıkarılabilir.

TBMM İçtüzüğü'nün “Anayasaya aykırılık önermeleri” kenar başlığını taşıyan 84'üncü maddesine göre, “Bir kanun teklifinin Genel Kuruldaki görüşülmesi sırasında teklifin belli bir

⁴⁷ ONAR, 2006, s. 20.

⁴⁸ GÖKÇE, 2013, s. 72.

⁴⁹ AKTALAY, s. 70.

⁵⁰ ONAR, 2006, s. 20.

⁵¹ FENDOĞLU, 2012, s. 41.

⁵² ONAR, 2006, s. 23.

maddesinin Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle reddini isteyen önergeler, diğer önergelerden önce oylanır". Böylelikle TBMM Genel Kurulu, görüştüğü metnin anayasaya uygunluğunu denetlemektedir. Üstelik İçtüzüğü'nün bu hükmü Genel Kurula anayasaya aykırılık önergelerinin oylanmasına öncelik verilmesi direktifi ile Anayasaya uygunluğun denetimi konusunda verdiği önemi de ortaya koymaktadır. Nitekim önergelerin görüşülmesi sırasında görüşülecek metnin anayasaya uygunluğu noktasında bir tereddütün olmaması önem arz etmektedir.

Genel kurul görüşmeleri sırasında yapılan anayasaya uygunluk denetiminin etkinliği konusunda, yukarıda Komisyonlar eliyle yapılan denetim için ifade edilen hususlar tekrarlanabilir.

D. ÇİFT MECLİSLİ PARLAMENTOLARDA YAPILAN DENETİM

Bazı ülkelerde, çeşitli nedenlerle yasama organının iki meclisten oluştuğu görülmektedir. Örneğin, İngiltere'de⁵³ tarihsel süreç içerisinde⁵⁴ çift meclis uygulaması ortaya çıkmış ve benimsenmiştir. İrlanda'da ise azınlıkların korunması amacıyla ikinci bir meclisin kurulması istenmiştir. Ayrıca, çoğunluğun iradesinin frenlenmesi ve kanun yapım sürecinde kalitenin artırılması, çift meclisli yapının benimsenmesinin nedenlerindendir⁵⁵. Federal devletlerde, federal meclisin yanı sıra, federe devletlerin iç ilişkilerinde bağımsız olmaları nedeniyle, ikinci bir meclis daha bulunması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır⁵⁶.

Hangi nedenden ötürü benimsenmiş olursa olsun, çift meclis usulünün temelinde, birinci meclisten farklı bir meclis oluşturulması suretiyle, birinci meclisteki çoğunluğun denetimi ve dengelenmesi, amacına hizmet ettiği ifade edilebilir. Çift meclisli parlamentolarda, kanunların kabul edilmesi, her iki meclisin ortak iradesiyle gerçekleşmektedir⁵⁷.

1876 Kanun-i Esasi, çift meclisli bir parlamento esasını benimsemiştir⁵⁸. Bu meclislerden ilki, seçimle iş başına gelen üyelerden oluşan "*Heyet-i Mebusan*"dır. Diğer meclis ise padişahın iradesiyle belirlenen ve ömür boyu görevde kalan "*Heyet-i Ayan*"dır⁵⁹. Anayasanın 64'üncü maddesine göre; Heyet-i Mebusan tarafından kabul edilen kanun tasarısının, din işleri, ülke güvenliği, vatanın muhafazası gibi hususlara ve Anayasaya uygunluğu Heyet-i Ayan tarafından denetlenmektedir. Bu şekilde yapılan denetim anayasaya uygunluğun siyasal denetimidir⁶⁰.

⁵³ İngiltere'de yasama organı çift meclisten oluşmaktadır. Bu meclislerden biri, Avam Kamarası iken diğeri Lordlar Kamarası'dır. Bkz. GÜLGEÇ, 2018, s. 363.

⁵⁴ İngiltere'de parlamentonun tarihsel kökeni hakkında bkz. KAMA, 2016, s. 163 vd.

⁵⁵ YAVUZ, BÜLBÜL, 2012, s. 219.

⁵⁶ GÖZLER, 2011, s. 501; ANAYURT, s. 349.

⁵⁷ GÖNENÇ, 2010, s. 5.

⁵⁸ 1876 Anayasası m.42'de meclis yapısına ilişkin hukuki düzenlemeye yer verilmiştir. Bu hükme göre; "*Meclisi Umumi Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusannamlar ile başka başka iki heyeti muhtevidir.*"

⁵⁹ KENDİRCİ, 2009, s. 23.

⁶⁰ ÖZBUDUN, s. 367.

Burada değinilmesi gereken bir diğer husus da çift meclis sisteminin uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek sakıncalardır. Çift meclis sisteminin benimsendiği bazı ülkelerde, her iki meclis eşit yetkilere sahiptir. Bu nitelikteki meclislere, “*simetrik çift-meclis*” adı verilmektedir. Buna karşın ikinci meclisin birinci meclise göre daha az yetkiye sahip olduğu meclislere “*asimetrik çift-meclis*” adı verilmektedir. Bu noktada değinilmesi gereken bir husus da iki meclisin üyelerinin belirlenmesinde izlenecek usulün nasıl olması gerektiğidir. Meclislerden biri halk tarafından seçilirken, diğerinin yürütme organının iradesiyle ya da başka bir şekilde belirlenmesi söz konusuysa, halk tarafından seçilen meclisin yetkilerinin daha geniş olması gerektiği ifade edilmektedir⁶¹.

Bir ülkede, asimetrik yetkilere sahip iki meclis söz konusuysa, kanunların kabul edilmesi sürecinde, daha geniş yetkilere sahip meclisin iradesi belirleyici olacağından daha az yetkiye sahip olan meclisin bu konudaki kararı sonucu değiştirmeyecektir. Buna karşın simetrik yetkilere sahip iki meclisin olduğu bir ülkede, kanunların kabul edilmesi sürecinde her iki meclisin iradesi sonucu belirleyeceğinden muhtemel bir anlaşmazlık kanunun kabul edilme sürecinde “*kilitlenme*” yaşanmasına neden olabilecektir⁶².

Arendt Lijphart çift meclis sisteminin güçlü ya da zayıf olmasını temelde üç özellikle ilişkilendirmiştir. Bu özellikler; *iki meclisin resmi anayasal yetkileri, seçim yöntemi (siyasi meşruiyeti) ve meclislerin siyasi bileşimindeki benzerlik ya da ayrışmadır*⁶³.

Başkanlık sisteminin uygulandığı bir ülkede, çift meclis yapısı benimsendiğinde, meclislerin simetrik olmasının kural olduğu kabul edilmektedir. Bu ise başkanın meclislerden biri üzerinde hâkimiyete sahip olmasının, kendi siyasetini sürdürmesi için yeterli olmayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır⁶⁴.

Parlamberter sistemin ve yarı başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde ise simetrik çift meclis yapısı benimsendiğinde, kanunların oluşum sürecinde kilitlenme yaşanabileceği, asimetrik çift meclis yapısı benimsendiğinde, kanunların oluşum sürecinde gecikmeler yaşanabileceği ifade edilmektedir⁶⁵.

Çift meclisli yasama organına sahip ülkelerde, meclislerden birinin kabul ettiği kanun tasarısının, diğer meclis tarafından anayasaya uygunluğunun denetlenmesi siyasal denetim araçlarının önemli bir diğer örneğidir. İkinci meclis eliyle gerçekleştirilecek anayasa uygunluk denetiminin, yukarıda ifade edilen, muhtemel sakıncaların tek toplum iradesini yansıtacak şekilde oluşturulacak tek meclisli bir parlamento ile bertaraf edilebileceği ifade edilebilir⁶⁶.

⁶¹ ONAR, 2006, s. 38 vd.

⁶² ONAR, 2006, s. 41 vd.

⁶³ LIJPHART, 1996, s. 89.

⁶⁴ METİN, AYKANAT, 2023, s. 932.

⁶⁵ ONAR, 2006, s. 44.

⁶⁶ ONAR, 2006, s. 48.

E. DEVLET BAŞKANININ VETO YETKİSİ

Yasama organı tarafından kabul edilen kanunların yürürlüğe girmesi için devlet başkanının onayına sunulması, çağdaş anayasal sistemlerde sıklıkla rastlanan bir uygulamadır⁶⁷. Devlet başkanının onayına sunulan kanunun yürürlüğe girmesinin engellenmesi “devlet başkanının veto yetkisi” olarak adlandırılmaktadır⁶⁸. Yasama organı tarafından kabul edilen kanun tasarısı devlet başkanı tarafından onaylanmadıkça tasarı olma niteliğini muhafaza edecektir⁶⁹. Diğer bir deyişle, kanunlaşmanın şartı olarak devlet başkanının onayı alınmalıdır.

Devlet başkanının veto yetkisi klasik üçlü ayrıma göre, mutlak, güçleştirici ve geciktirici veto olarak isimlendirilmektedir⁷⁰. Mutlak veto uygulamasında devlet başkanının onaylamama iradesi üzerine yasama organının yapabileceği bir şey yoktur. Devlet başkanı, kanunu onaylamayıp bir kez daha görüşülmesi için meclise geri gönderiyorsa, devlet başkanının “geciktirici veto” yetkisinden, devlet başkanının onay vermediği ve bir kez daha görüşülmek üzere meclise gönderdiği kanunun kabulü için öncekinden daha fazla sayıda üyenin kabulünün gerektiği durumlarda ise “güçleştirici veto” yetkisinden söz edilir. Ancak doktrinde devlet başkanının bir kez daha görüşülmek üzere kanunu geri göndermesinin “veto” olarak kabul edilemeyeceği belirtilmektedir⁷¹. Veto ifadesinin daha “keskin” olduğu bu nedenle bu tür durumların veto kapsamında olmadığı ileri sürülmektedir⁷².

Veto yetkisi çerçevesinde devlet başkanı, parlamentonun kabul ettiği bir kanunun içeriğinin, kendi siyasi bakış açısına uygun olmadığını gerekçe göstererek kanunun yürürlüğe girmesini geciktirebilir ya da güçleştirebilir. Bu gerekçeyle kanunun geri gönderilmesi “yerindelik denetimi” niteliğindedir⁷³. Devlet başkanı, kanunun anayasaya aykırı olduğu kanısına varırsa bu gerekçeyle de geri gönderme yetkisini kullanabilir. Bu denetim ise “anayasallık denetimi” olarak adlandırılır⁷⁴.

Veto yetkisi, anayasaya uygunluğun denetlenmesinin aracı olarak görülebilir. Devlet başkanının sahip olduğu bu yetkiyi aktif bir şekilde kullanıp kullanmayacağı ülkede uygulanan hükümet sistemiyle doğrudan bağlantılıdır⁷⁵.

Parlamente hükümet sisteminin en köklü örneği İngiltere’dir. Burada, Taç’ın parlamento tarafından kabul edilen kanunlar üzerinde veto yetkisi mevcuttur. Ancak 1707 yılından bu yana Taç hiçbir kanuna karşı bu yetkisini kullanmamıştır⁷⁶. Yalnızca İngiltere’de parlamente sistemin

⁶⁷ GÖNENÇ, 2010, s. 4-5.

⁶⁸ DAL, 2006, s. 90.

⁶⁹ TEZİÇ, 1987, s. 83.

⁷⁰ Bkz. GÖZLER, 2011, s. 353.

⁷¹ TEZİÇ, 1987, s. 101; ANAYURT, s. 466.

⁷² SOYSAL, 1979, s. 255.

⁷³ METİN, 1996, s. 190.

⁷⁴ ONAR, 2006, s. 52.

⁷⁵ ONAR, 2006, s. 52-53.

⁷⁶ TEZİÇ, 1987, s. 103.

uygulandığı birçok ülkede veto yetkisinin ya hiç kullanılmadığı ya da çok istisnai hallerde kullanıldığı görülmektedir. Bu, parlamenter sistemde devlet başkanının törensel yetkilere sahip olması ve işlemlerinin büyük bir çoğunluğunun başbakan ve ilgili bakanın karşı-imzası⁷⁷ ile yapılmasından kaynaklanmaktadır⁷⁸.

Başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde ise veto yetkisi, yasama ve yürütme organları arasındaki sert kuvvetler ayrılığının dengelenmesinin aracı olarak daha sık başvurulmuş bir yetkidir⁷⁹. ABD’de Başkanın veto ettiği bir kanun, Temsilciler Meclisi ve Senato tarafından ayrı ayrı üçte iki çoğunlukla kabul edilmedikçe kanunun yürürlüğe girmesi söz konusu olmaz⁸⁰.

Yarı başkanlık sisteminde ise parlamenter sisteme benzer şekilde devlet başkanlarının sınırlı bir veto yetkisine sahip olduğu görülmektedir. Rusya’da, devlet başkanın geri gönderdiği kanunların yürürlüğe girebilmesi için her iki meclis tarafından, üçte iki çoğunlukla kabul edilmesi gerekmektedir. Ülkede, bu yetkiye sık başvurulduğu görüldüğünden, yarı başkanlık sisteminde veto yetkisinin sınırlı kullanımının tek istisnası olarak Rusya örneği karşımıza çıkmaktadır⁸¹. Avusturya, Fransa, Finlandiya gibi yarı başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde devlet başkanının veto yetkisinin önemli bir niteliğe sahip olmadığı gözlemlenmektedir⁸².

Anayasaya uygunluğun siyasal denetimi araçlarından biri olarak karşımıza çıkan veto yetkisinin, hükümet sistemlerine göre etkililik düzeyinin değişiklik gösterdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerle karşılaştırıldığında, başkanlık sistemindeki veto yetkisinin daha etkin olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

F. KANUNLARIN REFERANDUMA SUNULMASI

Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesinde başvurulmuş siyasi denetim araçlarından bir diğeri, kanunların referanduma sunulmasıdır. Halk oylaması olarak da adlandırılan referandum, belli bir konuda halkın doğrudan doğruya oy kullanmak suretiyle kararın oluşumuna etki etmesini mümkün kılan bir yöntemdir. Kanunların referanduma sunulması, konu bakımından henüz yürürlüğe girmemiş bir kanuna ilişkin olarak yapılmaktadır⁸³.

⁷⁷ ALBADAK, 2002, s. 12.

⁷⁸ ONAR, 2006, s. 55.

⁷⁹ GÜLENER, 2016, s. 12.

⁸⁰ ABD’de, başkan, kanun tasarısının kendisine gönderilmesinden itibaren pazar günü hariç on günlük süre içinde, uygun bulmadığı kanunu geri göndermelidir. Bu süre içinde başkan hareketsiz kalırsa ve Kongre toplantı halindeyse kanun yürürlüğe girer. Buna karşın Kongre tatildeyse tasarı kendiliğinden düşecektir. Başkanların bir kısmı, yasama döneminin sona ermesine on günden az kalmışsa, yürürlüğe girmesini istemedikleri kanun tasarıları olduğunda, daha çok “cep vetosu” olarak isimlendirilen bu uygulamayı tercih etmektedirler. Bkz. ONAR, 2006, s. 72; ANAYURT, s. 480; ZENGİN, 2016, s. 20.

⁸¹ ONAR, 2006, s. 84 vd.

⁸² ONAR, 2006, s. 88.

⁸³ ANAYURT, s. 552; DAL, s. 90; GÖZLER, 2011, s. 681.

Kanunların referanduma sunulması uygulaması, anayasaların referanduma sunulması anlamına gelen “kurucu referandum”⁸⁴ uygulamasına nazaran daha az tercih edilmektedir. Bunun sebepleri arasında, kanun yapımına daha sık başvurulması ve yasama organının kanun yapımında sahip olduğu üstün konunun sarsılma riski gösterilmektedir⁸⁵.

Kanunların referanduma sunulması, uygulanması güç bir yöntem olduğundan nadiren başvurulmuş bir yöntemdir. İsviçre, İtalya ve federe devlet düzeyinde ABD’de uygulanan, halk vetosu olarak da bilinen yöntemle halk, kanunların yürürlüğe girmesini engellemek adına bu yolu işletebilmektedir⁸⁶ İsviçre’de 100 yıldan uzun bir süredir devam eden kanunların referanduma sunulması uygulaması, halkların kendi geleceklerini belirlemeyebilmelerini sağladığı gibi istikrarlı bir siyasi yapının garantörü olarak da görülmektedir⁸⁷.

Fransa’da ise kanunların referanduma sunulması, 1958 Fransız Anayasası 11/1’inci maddesiyle⁸⁸ Cumhurbaşkanına tanınmış bir yetkidir. Bu maddede, kanunların referanduma sunulması yetkisi, genel olarak kamusal konulara ilişkin kanunlarla sınırlandırılmıştır.

Kanunların referanduma sunulmasına olanak tanıyan bir anayasal düzende bu araç, halkın yasama sürecine katılmasını sağladığı gibi anayasaya aykırı kanunların çıkarılmasını engelleme konusunda oldukça etkili bir siyasal denetim aracı olarak kabul edilmektedir⁸⁹.

IV. SİYASAL DENETİMİN ETKİLİLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kanunların anayasaya uygunluğunun siyasal denetimi, yargısal denetimden farklı olarak yargı organlarının değil siyasal organların yetkili olduğu bir denetim yoludur. Yukarıda ayrıntılı olarak incelediğimiz denetim araçlarının ortak noktası, anayasaya aykırı kanunların kabul edilmesini engellemektir⁹⁰. Bununla birlikte siyasal denetimin, anayasa uygunluk denetimi olarak kendisinden güvenceyi yargısal denetim kadar ortaya koymadığı da bir gerçektir.

⁸⁴ TBMM ARAŞTIRMA MERKEZİ, 2010, s. 83.

⁸⁵ ŞEN, 2013, s. 84.

⁸⁶ ANAYURT, s. 552-553; DAL, s. 90.

⁸⁷ “Cumhurbaşkanı, Hükümetin Parlamentonun toplantı dönemi boyunca yaptığı ya da her iki Meclisin ortaklaşa yapmış oldukları ve Resmi Gazete’de yayınlanan teklifleri, kamu mercilerinin teşkilatlandırılması yasa tasarılarını, kamunun sosyal, ekonomik ve siyasal reformuna ilişkin tasarıları, aynı şekilde kamu hizmetlerine ilişkin, Anayasaya aykırı olmaksızın kurumların işleyişi üzerinde etki yapabilecek bir antlaşmanın onaylanması için izin verilmesine ilişkin her yasa tasarısını referanduma sunabilir.” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvicre-de-100-yillik-referandum-gelenegi/238405> (E. T. 10.08.2024).

⁸⁸ “Cumhurbaşkanı, Hükümetin Parlamentonun toplantı dönemi boyunca yaptığı ya da her iki Meclisin ortaklaşa yapmış oldukları ve Resmi Gazete’de yayınlanan teklifleri, kamu mercilerinin teşkilatlandırılması yasa tasarılarını, kamunun sosyal, ekonomik ve siyasal reformuna ilişkin tasarıları, aynı şekilde kamu hizmetlerine ilişkin, Anayasaya aykırı olmaksızın kurumların işleyişi üzerinde etki yapabilecek bir antlaşmanın onaylanması için izin verilmesine ilişkin her yasa tasarısını referanduma sunabilir.” 4 Ekim 1958 Fransa Anayasası, Nevşehir Barosu Dergisi, 1(1), 2014, s. 317. <https://web2.e-baro.web.tr/uploads/50/dergi/sayil/14.pdf> (E. T. 12.08.2024).

⁸⁹ FEYZİOĞLU, s. 14.

⁹⁰ ALİEFENDİOĞLU, s. 40.

Siyasal denetim araçları, genel olarak parlamento ya da devlet başkanı tarafından atanan veya anayasadaki bir hükümle yetkilendirilen siyasal bir kurul, komisyon şeklinde teşekkül etmektedir. Tarihsel süreç değerlendirildiğinde, bu siyasal kurul ya da komisyonların genellikle tarafsız olmaktan uzak, kendilerini atayan mercie bağlı hareket ettikleri görülmektedir⁹¹. Siyasal denetimi yapan merciler, hukuki bakış açısıyla hareket etseler dahi denetimin bağımsız ve tarafsız bir yargı merci tarafından yapılması kadar güvenceli bir denetim olmayacaktır. Zira denetimde esas alınan irade, siyasal mercilerin takdirine dayanmaktadır.

Ayrıca siyasal denetim organlarının yaptıkları değerlendirme, hukuki bir nitelik taşımaktan ziyade yerindelik denetimi niteliğindedir. Siyasal organdan anayasanın ruhuna ve mahiyetine uygun bir değerlendirme yapması beklenmemektedir⁹². Bununla birlikte siyasal denetimin etkin sonuç doğurmasına katkı sağlamak adına, siyasal denetim alanında yetki ve sorumlulukları bulunan (devlet başkanı, yasama ve yürütme organı üyeleri gibi) kişilere yönelik olarak “anayasaya riayet yemini” ve çoğulcu demokratik toplum düzeninin güçlendirilmesi önemli rol oynayabilir.

Anayasa riayet yemini, geçmiş anayasalarda ve modern anayasalarda rastlanan anayasaya uygunluğun güvence altına alınmasını sağlayan bir araçtır⁹³. Ancak bu araç tek başına yeterli bir koruma sağlamayacaktır. Zira anayasaya riayet yemini eden bir merci de yemine aykırı hareket edebilir. Anayasaya riayet yemininin manevi bir etkililikten öteye gitmesi mümkün görünmemektedir⁹⁴.

Demokratik bir devlette, oy hakkına sahip kişilerin devlet yapılanmasına katılımı oldukça önemlidir. Bu amaçla serbest görüşme ve tartışma ortamının oluşturulması gerekmektedir. Basının hür olduğu, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının teminat altında olduğu bir ortamda gerçek anlamda demokratik bir yapıdan söz edilecektir. Böyle bir ortamda, anayasaya aykırı kanunların çıkarılmasını engelleyecek manevi ve siyasi güvenceler sağlanmış olacaktır. Bu bağlamda çok sesli demokratik bir ortamın mevcudiyetinin kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanmasında, hukuki olmamakla birlikte manevi ve siyasi bir itici güç işlevi üstleneceğini ifade edebiliriz⁹⁵.

Anayasaya uygunluğun gerçek manada sağlanabilmesi için siyasal denetimden ziyade, bağımsız ve tarafsız yargı mercileri tarafından yapılacak yargısal denetimin zorunlu olduğu konusunda hukukçuların hem fikir olduğunu ifade etmek gerekir. Kanaatimizce de siyasal denetimin pratikte etkililiğinin zayıf, anayasaya uygunluğun sağlanmasında yeterli güvence sunmayan bir denetim yöntemi

⁹¹ GÖNENÇ, 2010, s. 6. Fransa’da Senato, Napolyon’un devlet gücünü elinde bulundurduğunu görerek verdiği kararlarda onun yönetimine aykırı hareket etmekten imtina etmiştir. Birinci İmparatorluk döneminde, Anayasa mütemediyen ihlal edilmiştir. Senato Anayasanın ihlal edilmesini engellemediği gibi çoğu zaman Napolyon’a yardım etmiştir. Napolyon döneminden sonra, 1852 Senatosu’nun da aynı doğrultuda, “İmparator’un elinde onun her arzusunu yerine getiren sadık bir hükümlerlik aleti” olduğu görülmektedir. Her iki Senato deneyiminden çıkan sonuç; anayasaya uygunluğun sağlanmasının hukuki bir konu olduğu ve böyle bir konuda, siyasal organlar tarafından yapılacak denetimin yeterli ve etkili bir teminat sağlamayacağıdır. Bkz. FEYZİOĞLU, s. 22-25.

⁹² ALİEFENDİOĞLU, s. 40.

⁹³ TUNÇ, 2015, s. 26.

⁹⁴ FEYZİOĞLU, s. 14.

⁹⁵ FEYZİOĞLU, s. 13.

olduğu bir gerçektir. Buna karşın, siyasal denetim araçlarının bir ön denetim mahiyetinde olduğu düşünüldüğünde gereğinin yerine getirilmesi durumunda anayasaya aykırı kanunların yürürlüğe girmesini engelleyecek olması da yadsınamaz bir faydadır.

SONUÇ

Anayasanın üstünlüğü prensibinin hayata geçmesinin ön koşulu, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek mekanizmaların varlığı ile mümkündür. Siyasal denetim mekanizmasında, kanunların anayasaya uygun olarak yapılması ve yürürlüğe konması, bizzat bu süreçte yetkili olan, siyasi organlardan beklenmektedir. Böylelikle yapılan kanunlarda bulunması muhtemel anayasaya aykırılık, yürürlük öncesinde belirlenecek ve engellenecektir. Bu özelliği ile siyasi denetim bir “ön denetim” işlevi görmektedir.

Yasama organı bünyesinde yer alan denetim araçlarının etkililiği yasama ve yürütme organı arasındaki ilişkilere bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Zira sert kuvvetler ayrılığına dayanan başkanlık hükümet sisteminde komisyonların irade serbestisinin daha fazla olacağı şüphesizdir. Ancak yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter hükümet sisteminde yasama ve yürütme arasındaki yakınlık nedeniyle komisyonların hareket serbestisi daha sınırlı olacaktır.

Çift meclisli parlamentolarda, ikinci meclisin çoğunluğun iradesini dengeleme etkisine sahip olduğu kabul edilmektedir. Çift meclis sisteminde, her iki meclisin sahip olduğu yetkilerin niteliği, seçilme yöntemi ve meclislerin siyasi açıdan benzerlikleri ile ayrışmaları gibi hususlar, yapılacak denetimin etkililiğini belirleyen temel unsurlardır. Dolayısıyla her ne kadar çift meclis sistemi, siyasal denetim araçlarından biri olsa da beklenen etkililiği sağlaması güç görünmektedir.

Devlet başkanının veto yetkisine sahip olması da siyasal denetim araçlarından biridir. Burada da etkililik düzeyi hükümet sistemiyle ilişkili olarak değişmektedir. Örneğin başkanlık sisteminin benimsendiği ülkelerde veto yetkisinin etkili bir siyasal denetim işlevi üstlendiği görülmektedir.

Kanunların referanduma sunulması, kanunların kabul edilme sürecinde, halkın etkin bir rol oynamasına imkân veren önemli bir denetim aracıdır. Kanun referandumu uygulaması, oldukça etkili bir siyasal denetim aracı olarak kabul edilmekle birlikte uygulanması sırasında yaşanabilecek güçlükler nedeniyle sıklıkla tercih edilmemektedir.

Anayasa hükümleri devlet organlarını ve kişileri bağlayan hukuk kurallarıdır. Bu açıdan bakıldığında siyasal denetimin etkililiği, denetimi yerine getirecek organ ve kişilerin anayasanın üstünlüğü bilincine sahip olmalarıyla da doğrudan ilişkilidir. Doğrudan birer denetim aracı olmamakla birlikte denetimin etkinliğini artırmaya katkı sunacak olan anayasaya riayet yemini ve çoğulcu toplum yapısının güçlendirilmesi, anayasaya bağlılık bilincini artırmaya yönelik manevi bir etki ortaya koyabilmektedir. Anayasaya riayet yeminin bir tür oto-limitasyon etkisi ortaya koyarken çoğulcu toplum yapısı ve kamuoyu baskısı anayasaya uygunluğun sağlanmasında itici bir güç işlevi üstlenebilecektir.

Genel olarak siyasal denetim araçlarının, etkililik düzeylerinin zayıf olduğu, bazılarının yalnızca manevi ve siyasi bir bağlayıcılık içerdiği görülmektedir. Ayrıca uygulandığı ülke örnekleri incelendiğinde, siyasal denetim mekanizmasının, beklenen güvenceli ve objektif etkililiği sağlamada yetersiz olduğu ifade edilebilir. Denetim merci bakımından da siyasal organların hukuki bakış açısına sahip olmadıkları hatta hukuki bakış açısıyla hareket etseler bile bağımsız ve tarafsız yargı merci eliyle yapılan denetim kadar etkili olmayacağı kabul etmek gerekir.

Ancak siyasal denetimin etkisiz bir denetim mekanizması olduğunu ifade etmek de mümkün değildir. Zira siyasal denetim araçlarından bazıları anayasaya uygunluğu sağlamak bakımından önemlidir. Örneğin kanunların referanduma sunulması, uygulama güçlüğü nedeniyle az tercih edilse de, halkın yasama sürecine katılımını mümkün kılan bir uygulamadır. Bu uygulamayla, anayasaya aykırı kanunların, halkın vereceği ret oyuyla kabulünün önüne geçilebilir. Yasalaşma süreci içerisinde başvuru diğer araçlar bakımından da siyasal denetimin bir ön denetim mahiyetinde olduğu düşünüldüğünde, gereğinin yerine getirilmesi durumunda, anayasaya aykırı kanunların yürürlüğe girmesini engelleyecek olması da yadsınamaz bir faydadır.

Anayasaya uygunluğun sağlanması açısından siyasal denetim, bağımsız ve tarafsız niteliğe sahip organlarca gerçekleştirilen yargısal denetimin yerini dolduracak bir denetim yolu değildir. Bununla birlikte siyasal denetim araçlarının büsbütün göz ardı edilmesi de doğru değildir. Kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi adına siyasi denetimin gerekli ancak yeterli bir denetim türü olmadığı sonucuna varılabilir.

KAYNAKÇA

- ANAYURT, Ö. (2023). Anayasa Hukuku Genel Kısım (6. b.). Ankara.
- AKTALAY, A. (2014). Bakanlar Kurulunun Düzenleyici İşlemleri ve Karar Alma Usulü. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5(2), 69-98.
- ALBADAĞ, E. (2002). 57. Hükümet Dönemindeki Bazı Gelişmeler Işığında 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanlığı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 60(1-2), 3-28.
- ALİFENDİOĞLU, Y. (1996). Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi. Ankara.
- ALTUNSU, O. (2023). Analitik Pozitivizm Açısından Yargıcın Hukuk Yaratması. Ankara.
- ALTUNSU, O. (2021): "Hans Kelsen'in Genel Hukuk Kuramını ve Demokrasi Anlayışını Birlikte Düşünmek Mümkün müdür?". Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi (29. Kitap). İstanbul.
- ARMAĞAN, S. (1967). Anayasa Mahkememizdeki Kazai Murakabe Sistemi. İstanbul.
- AVŞAR, B. Z. (2012). Biat'tan Yemin'e... Kamusal Sorumluluk Üstlenenlerin ve Temsilcilerin And İçmesi. Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi, (10), 15-61.
- BARIN, T. (2020). Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Normlar Hiyerarşisindeki Yeri Sorunu, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, N (1994). Anayasa Notları. İstanbul.
- DAL, K. (2006). Anayasa Hukuku. Ankara.
- DEĞERLİ, Y. S. (2020). Anayasa Yargısında Ön-Denetim. Ankara.
- DÖNER, A. (2023). Türk Anayasa Hukuku. (3. b.). Ankara.
- FENDOĞLU, H. T. (2012) Başkanlık Sistemi. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 3(1), 39-60
- FEYZİOĞLU, T. (1951): Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi. Ankara.
- GÖREN, Z. (1996): Anayasa Yargısı ve Yasama Türk ve Alman Hukukunda Anayasa Mahkemesi ve Parlamentonun Karşılıklı Etkileşimi. Anayasa Yargısı Dergisi, (13), 81-145.
- GÖKÇE, A. F. (2013). Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı. Türkiye, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5(9), 65-79.
- GÖL, M. (2013). TBMM Anayasa Komisyonu Oluşumu, İşleyişi ve Görevleri. Yasama Dergisi, (25), 92-111.
- GÖNENÇ, L. (2015). Siyasal İktidarın Denetlenmesi-Dengelenmesi ve Yargı. Ankara.
- GÖNENÇ, L. (2010). Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Denetimi ve Anayasa Yargısı. Ankara.
- GÜLENER, S. (2016): Başkanlık Sistemlerinde Denge ve Denetleme. İstanbul.
- GÜLENER, S., UZUN, C. D. (2023). Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi (Tarihsel Perspektiften Olaylar, Kişiler, Kararlar). (2. b.). İstanbul.
- GÜLGEÇ, Y. B. (2018). Normlar Hiyerarşisi: Türk, Alman ve İngiliz Hukuk Sistemlerinde Kural İşlemlerin ve Mahkeme Kararlarının Hiyerarşik Gücü. İstanbul.
- GÜRİZ, A. (2019). Hukuk Felsefesi. (14. b.). Ankara.
- GÖZLER K. (2011). Anayasa Hukukunun Genel Teorisi (Cilt I). Bursa.

- GÖZLER, K. (2018). Türk Anayasa Hukuku. (13. b.). Bursa.
- İBA, Ş. (2001). Türkiye’de Meclis Başkanlığı ve Başkanlık Divanı. Ankara.
- KABOĞLU, İ. Ö. (2018). Anayasa Hukuku Dersleri, (13. b.). İstanbul.
- KARAMUSTAFAOĞLU, T. (1965). Yasama Meclisinde Komisyonlar. Ankara.
- KAMA, S. (2016). Parlamenter Hükümet Sistemi Olarak “Westminster Modeli” Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmalar Dergisi, 22(2), 161-221.
- KELSEN, H. (2016). Saf Hukuk Teoremi. (Çev. E. UZUN). İstanbul.
- KENDİRCİ, H. (2009). Meclis-i Mebusan’dan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne. İstanbul.
- LİPHART, A. (1996). Çağdaş Demokrasiler. (Çev. ÖZBUDUN, E., ONULDURAN, E.). Ankara.
- METİN, Y. (1996). Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(1), 171-197.
- METİN, Y., AYKANAT, T. (2023). İki Meclis Sisteminin Başkanlık Sisteminin İşleyişi Üzerine Etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(2), 913-953.
- ONAR, E. (2006). Türkiye’de Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi Alanında Öncüler. Anayasa Yargısı İncelemeleri-1 (Ed. TURHAN, M., TÜLEN, H.). Ankara, 1-40.
- ONAR, E. (1993). 1982 Anayasasında Anayasayı Değiştirme Sorunu. Ankara.
- ÖZBUDUN, E. (2018). Türk Anayasa Hukuku. (18. b.). Ankara.
- ÖZTÜRK, K. B. (2013): Fransız Anayasa Yargısında Somut Norm Denetimi. Prof. Dr. Erdal Onar’a Armağan. Cilt II (Ed. ÖDEN, M., GÖNENÇ, L., ESEN, S., KONTACI, A. E., POLAT, D., DOĞANOĞLU, A. E.). Ankara, 190-1191.
- RAZ, J. (2013). Kelsen’in Temel Norm Kuramı. (Çev. Ş. ŞAHİN CEYLAN). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62(4), 1169-1193.
- SOYSAL, M. (1979). 100 Soruda Anayasanın Anlamı (5. b.). İstanbul.
- ŞEN, İ. G. (2013). Doğrudan Demokrasi: Kurumlar, Hukuki ve Siyasi Sorunlar. İstanbul.
- TBMM Araştırma Merkezi (2010). Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye-ABD-Avrupa. Ankara.
- TEZİÇ, E. (1987). Cumhurbaşkanının Geri Gönderme Yetkisi. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 21(1-4), 101-116.
- TEZİÇ, E. (2016). Anayasa Hukuku. (21. b.). İstanbul.
- TUNÇ, H. (1997). Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- TUNÇ, H. (2018). Anayasa Hukuku Genel Esaslar. Ankara.
- USLU, F. (2023). Anayasacılık Düşüncesi ve Anayasacılığın Bazı Araçları. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(25), 107-148.
- YAVUZ, B., BÜLBÜL, M. (2012) Çift Meclis Sistemi ve Türkiye. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16(1), 217-260.

ZENGİN, M. A. (2016). ABD Başkanlık Sisteminde Fren ve Denge Mekanizması Üzerine Bir İnceleme. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, 7(28), 1-28.

İNTERNET KAYNAKLARI

The Riksdag Act: https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-sa-fungerar-riksdagen/demokrati/the-riksdag-act-2023_new.pdf (E.T. 14.10.2024).

İsviçre’de Yüzyıllık Referandum Geleneği, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvicre-de-100-yillik-referandum-gelenegi/238405> (E. T. 10.08.2024).

4 Ekim 1958 Fransa Anayasası, Nevşehir Barosu Dergisi, Y. 1, S. 1,2014, s. 317. Bkz. <https://web2.e-baro.web.tr/uploads/50/dergi/sayi1/14.pdf> (E. T. 12.08.2024).

The Instrument of Government, <https://www.riksdagen.se/globalassets/05.-sa-fungerar-riksdagen/demokrati/the-instrument-of-government-2023-eng.pdf> (E. T. 12.08.2024).